

*Лексикологія як
різновид мовознавства.
Поняття лексичної
помилки та її
різновиди. Лексичне
значення слова*

Лекція 1

ПЛАН

- Мовознавство, або лінгвістика.
- Лексикологія як розділ мовознавства.
- Поняття "лексична помилка".
- Різновиди лексичних помилок (оглядово).
- Однозначні й багатозначні слова.
- Пряме і переносне значення слова.
- Синоніми, антоніми, омоніми, пароніми.
- Міжмовна омонімія.

МОВОЗНАВСТВО, АБО ЛІНГВІСТИКА

Мовознавство, або лінгвістика – це наука, що вивчає мову в усіх її проявах; наука про мову в загальному і про окремі мови світу.

Мовознавство – це наука гуманітарна, яка покликана не просто досліджувати мову людини, а й людину у мові, тому останнім часом в межах лінгвістики зародилося багато галузей, пов'язаних із вивченням процесів мовної діяльності, сприймання й творення мови, мовної прагматики.

Під час проходження курсу «Екологія українського слова» ми не торкатимемось таких глибоких лінгвістичних проблем, а зосередимось на одному з аспектів конкретного мовознавчого розділу – лексикології.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ ЯК РОЗДІЛ МОВОЗНАВСТВА

Що таке *лексикологія*? Для того, щоб вичерпно охарактеризувати це поняття, звернемося до «Енциклопедії української мови» (за ред. Русанівського В., Тараненка О., ця праця, до речі, є у вільному доступі в інтернеті).

«**Лексикологія** – розділ мовознавства, що вивчає *слово як основну одиницю мови і словниковий склад мови – лексику*... Розвиток лексикології спочатку здійснювався в рамках загальної лексикографії [розділ мовознавства, який вивчає словники, принципи їхнього укладення і т. д. – авт.] з практичних потреб пояснення окремих слів та перекладу».

Автори енциклопедичної статті також зазначають, що слово було об'єктом вивчення *не лише мовознавства*, а ще й філософії, риторики, поетики та інших наук.

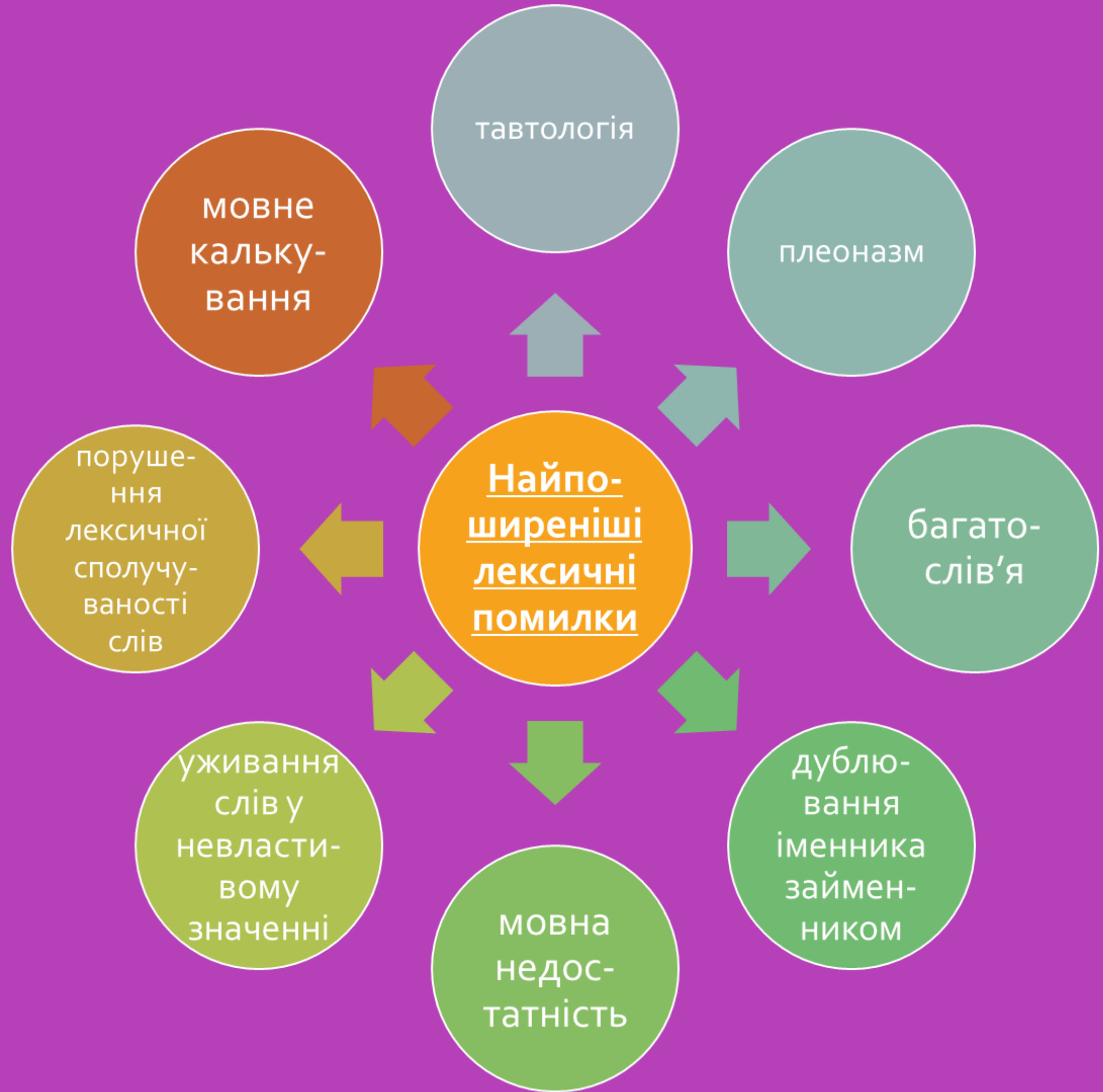
ПОНЯТТЯ ЛЕКСИЧНОЇ ПОМИЛКИ

Лексичні норми

Лексикологія як розділ мовознавства встановлює і регулює лексичні норми, яких необхідно дотримуватись у літературній мові (наприклад, правильний вибір слів, уживання їх у актуальному значенні, коректне поєднання з іншими словами та ін.).

Лексична помилка

Порушення лексичних норм називають лексичними помилками.

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Детальніше кожний із наведених різновидів лексичних помилок ми розглянемо в наступному модулі – теоретико-прикладному. На цьому етапі проходження нашого курсу Вам важливо засвоїти, що лексичні помилки пов'язані зі значенням слова та особливостями його вживання, а не, скажімо, з його написанням. Тому пропоную розглянути (чи повторити, якщо ви з ними знайомі) деякі лексичні особливості слів.

Слова бувають однозначні й багатозначні. Однозначні – це ті, які мають лише одне значення, наприклад, слово *понеділок*:

ПОНЕДІЛОК, лка, *чол.* Назва першого дня тижня (після неділі). — *Добривечір вам! з понеділком будьте здорові! — сказали бурлаки до хазяїна* (Нечуй-Левицький, II, 1956, 205); [Ганна:] *Їдемо оце у ярмарок .. Хотіли завтра їхати, так завтра ж понеділок, важкий день* (Марко Кропивницький, II, 1958, 34).

Багатозначні слова мають два і більше значень, вони в українській мові трапляються набагато частіше, ніж однозначні.

Багатозначним є слово *земля*:

- 1. тільки..одн.** Третя по порядку від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі і навколо Сонця. І сонечко серед неба Опинилось-стало, Мов жених той молодую, Землю оглядало (Тарас Шевченко, II, 1963, 337); Хай дітям нашим на потребу Ростуть могутні кораблі, Нехай розвідниками в небо Летять супутники Землі! (Максим Рильський, Дал. небосхили, 1959, 15);
- 2. тільки..одн.** Верхній шар земної кори. Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 123); На всьому, на всьому борні їх печать, в воді й під землею їх кості лежать (Володимир Сосюра, I, 1957, 447);
- 3. тільки..одн.** Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори. Той хліб, що їли люди, був випечений з усякої всячини: там була й полова з остюками, і земля з куколем та горошком (Панас Мирний, IV, 1955, 255); Хто цей курган насипав і чим його насипали такий високий, шапками сюди зносили землю за давнім вояцьким звичаєм, чи шоломами, чи як? (Олесь Гончар, Тронка, 1963, 285).

4. *тільки.одн.* Суша (на відміну від водяного простору). Якийсь час пливли вони в тумані, поміж берегами, одірвані од землі й безпомічні (Михайло Коцюбинський, I, 1955, 355); Вгору піднісшись на хвилі високій, Глянув він пильно, і от — недалеко вже землю побачив (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 107).

5. Ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин. Оце піду, нападу на свого Омелька — нехай продає воли, землю й хату, бо далі не видержу (Нечуй-Левицький, II, 1956, 16); — Слухав я панське, а думав про мужицьке і знаю одно: селянин без землі — це риба без води! (Михайло Стельмах, I, 1962, 373); Колись і

6. Країна, край, держава. Еней в чужих землях блукає, Дружину в поміч набирає (Іван Котляревський, I, 1952, 214); Мій рідний край, моя земля велика-превелика! Є в ній степи, ліси, поля, моря, і гори, й ріки (Наталя Забіла, Одна сім'я, 1950, 5).

Значення окремих слів можна знайти у тлумачних словниках. Одним із найбільш повних тлумачних словників нашої мови є «Академічний словник української мови в 11 томах». Важливо, що в нього є онлайн-версія. Подані значення слів «понеділок» і «земля» взято звідти. Тлумачні словники корисні тим, що в них вказується не лише значення слова, а й його рід, число, закінчення в родовому відмінку та ін. Недоліком «Академічного словника української мови» є те, що окремі статті і приклади в ньому застарілі, мають радянське ідеологічне нашарування, адже виданий він був ще в 1970-1980 роках. У наш час лінгвісти працюють над його редагуванням і доповненням, проте ця праця дуже клопітка і тривала.

Посилання на тлумачний словник онлайн: <http://sum.in.ua/>

Багатозначні слова мають пряме і переносне значення. Останнє часто виникає на основі асоціацій. Наприклад: *зелений паркан* і *зелений хлопець*. У першому прикладі слово «зелений» позначає колір і вживається у його прямому значенні. У другому слово «зелений» вживається у переносному значенні - «молодий», яке, імовірно, виникло на основі асоціації: зеленими найчастіше є молоді овочі та фрукти, тому молоді люди метафорично теж можуть називатися зеленими.

Синоніми – близькі за значенням слова: **друг, товариш, приятель**

Антоніми – протилежні за значенням слова: **добрий - злий**

Омоніми – слова, які однаково звучать, але мають різне значення: **коса (дівоча) – коса (знаряддя для косіння трави)**

Пароніми – слова, що дуже схоже звучать, але мають різне значення: **громадський – громадянський.**

УЗАГАЛЬНЕННЯ

Сплутування паронімів часто спричинює лексичну помилку, тому цю групу слів ми детальніше розглянемо в наступних розділах. Уважні читачі, можливо, помітили те, що визначення багатозначних слів і омонімів **дуже схожі**. Чи є між ними різниця? Так! Багатозначні слова завжди мають щось спільне у своїх значеннях. Так, слово «крило» може означати крило птаха і крило літака (це найпоширеніші значення, є й інші). Так-от, крило літака було сконструйоване за принципом подібності і функціональності із крилом птаха. А такі слова, як *лава* (вулканічна) і *лава* (для сидіння) є омонімами, бо між ними немає нічого спільного.

МІЖМОВНА ОМОНІМІЯ

Поширеним є явище міжмовної омонімії. Воно полягає в тому, що в різних мовах (найчастіше споріднених) є слова, які пишуться і вимовляють однаково, але мають різне значення. Сплутування значень міжмовних омонімів теж є лексичною помилкою.

Наприклад:
шар (укр. – те саме, що пласт) і шар (рос. – те саме, що укр. – куля);
неділя (укр. – день тижня) і неделя (рос. – те, що укр. – тиждень);
луна (укр. – ехо) і луна (рос. – те саме, що укр. – місяць).

ОМОНІМІЧНІ ЯВИЩА

омографи

(слова однаково пишуться, але по-різному звучать, зазвичай мають різні наголоси: братИ і брАти)

омофони

(однаково звучать, але є різниця в написанні: роман і Роман, греби і гриби)

омоформи

(слова стають омонімами лише в певних формах: мати (іменник) і мати (дієслово))

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!

Сподіваюся, інформація цього модуля виявилась для Вас корисною, і Ви дізналися щось нове. Пропоную в рамках вивчення цієї теми прочитати невелику статтю доктора філологічних наук Струганець Любові Василівни «Володимир Гнатюк про культуру мови» (її текст додається). Стаття написана в науково-популярній формі, тож буде цікава і зрозуміла кожному.

Якщо у Вас виникли запитання, зауваження чи поради, пишть мені в особисті повідомлення на сторінці курсу – я обов'язково відповім. Гарного дня і успішного проходження тесту із цієї теми!

Зображення, використані у презентації, взяті з інтернету чи запропоновані ресурсом "Canva".